

Cehak-Hołubowiczowa, Helena

Kamienna konstrukcja kultowa pod szczytem na północnym stoku Góry Ślęży

Światowit 23, 479-493

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HELENA CEHAK-HOŁUBOWICZOWA

KAMIENNA KONSTRUKCJA KULTOWA POD SZCZYTEM NA PÓŁNOCNYM STOKU GÓRY ŚLĘŻY

Góra Ślęza wraz z górami do niej przylegającymi Radunią, Koścuszki, Strzegomińską i Anielską stanowi nieduży masyw górski, który się wznosi na nizinie dolnośląskiej w odległości około 30 km od Wrocławia. Początek prac badawczych archeologów polskich na tym obiekcie przypada na rok 1949. Poprzedziły je trwające z przerwami od roku 1902 do 1927 badania archeologów niemieckich, którzy szczególnie w tym okresie i latach następnych interesowali się zagadnieniami związanymi z górą Ślężą i górami z nią sąsiadującymi.

Konstrukcje kamienne znajdujące się na Ślęży, jak ruina wału kamiennego od południowej strony łąki na szczycie oraz drobniejsze kamienne na północnym stoku góry, interpretowali badacze niemieccy jako konstrukcje obronne grodu ludności tzw. kultury łużyckiej, który ich zdaniem, miał się znajdować na szczycie tej góry na początku epoki żelaza. Następnie we wczesnym średniowieczu istniał na szczycie, zdaniem tych badaczy, gród słowiański, uznany przez niektórych za siedzibę polskiego feudała Piotra Własta¹. W obrębie tego grodu w XII wieku zaczęto, jak starano się udowodnić, budować kościół i klasztor rękami mnichów z Arrouaise, którzy w większości, jak twierdził Lustig², byli pochodzenia zachodnio-niemieckiego i przenieśli „wysoką kulturę niemiecką” na „dziki” wówczas, jego zdaniem, polski

¹ G. Lustig, *Die vorgeschichtlichen Steinwälle am Zobtenberg; Alt Schlesien*, t. I, Z. 3/4 Wrocław 1926. F. Gechwendt, *Siling der Schlesierberg*, Augsburger 1928. H. Uhtenwoldt, *Die Burgverfassung in der Vorgeschichte und Geschichte Schlesiens*. G. Lustig, *Hat auf dem Zobtenberge ein Kloster gestanden?*, „Wir Schlesier”. Świdnica 1927. Schulte, *Die Anfänge des St. Marienstiftes der Augustinerchorherren auf dem Breslauer Sande*, „Kritische Studien zur schlesischen Geschichte”, z. 1. Strzelce Opolskie 1906.

² G. Lustig, *Die Anfänge der monumentalen Stilen in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit”. Neue Folge, t. IX, s. 39 i nast.

Śląsk. Świadectwem ich rzekomej działalności w dziedzinie sztuki mają być według Lustiga granitowe rzeźby znalezione na Ślęży, wykonane rzekomo rękami niemieckich mnichów do budującego się wówczas kościółka na szczycie. Po przeniesieniu się mnichów do Wrocławia rzeźby te miano rozwłóczyć i miały one następnie posłużyć jako kamienie graniczne, wydzielające posiadłości klasztoru i księcia na tej górze, jeżeli już nie w wieku XIII, to w wieku XV. Wykuto wówczas na nich, zdaniem większości badaczy niemieckich i niektórych polskich, znaki graniczne w kształcie litery X³. Wszystkie te wymienione hipotezy naukowe zdążyły do potwierdzenia uzurpowanych przez polityków niemieckich praw do ziemi śląskiej, która jakoby wszystko miała zawdzięczać kulturze niemieckiej, a przez pewien okres czasu była, ich zdaniem, zamieszkiwana przez germańskie plemię Silingów. Od nazwy tego lemnienia ma się rzekomo wywodzić starożytna nazwa góry, która następnie przez napływających, jak twierdzą, ze wschodu Słowian uległa zesłowiańszczeniu na „Ślęża”⁴.

Po przebadaniu wału i łąki szczytowej na Ślęży doszliśmy do wniosku, że wał kamienny został zbudowany w średniowieczu po założeniu na szczycie kasztelanii książęcej w drugim ćwierćwieczu XIII w⁵. Nie znaleźliśmy żadnych śladów, które by bezspornie pozwoliły na stwierdzenie, że we wczesnym średniowieczu istniał na szczycie gród obronny, ani również żadnych resztek po budowie kościoła i klasztoru na szczycie, a fragmenty architektoniczne, przytaczane przez Geschwendta, jako dowód, że te budowle tam stawiano, okazały się częścią murów średniowiecznego zameczku, który wybudowano najwcześniej w pierwszej połowie XIV wieku. Po przeprowadzeniu badań wykopaliskowych na górze Raduni, na której stoku zachowała się monumentalna konstrukcja kamienna, opasująca teren około 20 ha, uznaliśmy go za kamienny krąg kultowy, ułożony przez nosicieli kultury łużyckiej i wyznaczający na tej górze miejsce przeznaczone do praktyk religijnych⁶.

³ F. Geschwendt, *Die Kreuzsteine am Siling, „Altschlesien”*, t. IX, Wrocław 1940.

⁴ G. Lustig, *Der Siling, „Altschlesische Blätter”*, z. 4, rok 1927 oraz i inni autorzy. Tezę tę popierali językoznawcy niemieccy jak M. Vasmer, *Der Name Schlesiens, „Altschlesien”*, VI, 1935/36 t. 1—15. Polscy językoznawcy stanęli na stanowisku, że nazwa góry jest pochodzenia słowiańskiego i wiąże się ze staropolskimi wyrazami, które posiadają rdzeń „ślęg” oznaczający wilgotność, mokrość. Ostatnio ukazała się na ten temat praca S. Rosponda, *Ślęża i jej derywaty, „Onomastica”*, t. I, Wrocław 1955.

⁵ H. Cehak-Hołubowiczowa, *Kamienne kręgi kultowe na Raduni i Ślęży, „Archeologia Polski”* t. III, z. 1 także *Wykopaliska na górze Kościuszki w 1950 r., „Archeologia Śląska”*, t. I.

⁶ H. Cehak-Hołubowiczowa, *Kamienne kręgi*, op. cit.

Fragment analogicznej konstrukcji znajduje się również na górze Kościuszki i podczas wykopalisk⁷ znalazł się w jego obrębie również materiał archeologiczny, należący wyłącznie do tej kultury, który świadczy, że również i tę konstrukcję, którą także uznać należy za krąg kultowy, ułożyła ludność tzw. kultury łużyckiej⁷. Uszkodzone rzeźby granitowe, znalezione na stoku Ślęży, uważamy nie za rzeźby chrześcijańskie z budowanego w XII wieku kościółka, którego, jak wykazały badania, nigdy na szczycie nie wznoszono, ale za starożytne rzeźby kultowe, na których wyżłobiono znak w kształcie litery X, uznany przez nas za znak kultowy: symbol słońca⁸. Te odkrycia i wypływające z nich wnioski upoważniają nas do postawienia szeroko udokumentowanej tezy, że w starożytności na szczycie Ślęży nie znajdował się nigdy gród ludności tzw. kultury łużyckiej, lecz, że znajdowało się tam miejsce kultu poświęcone czci boga słońca i otoczone analogicznym kręgiem kamiennym jak krąg kultowy na Raduni i Górze Kościuszki⁹.

Dla ostatecznego wyjaśnienia chronologii i funkcji drobniejszych konstrukcji kamiennych, które znajdują się na północnym stoku Ślęży, przeprowadziliśmy w 1957 roku badania zarówno terenowe, jak i wykopaliskowe w ich obrębie i artykuł niniejszy poświęcony jest wynikom tych badań na konstrukcji położonej najwyżej na stoku przed stromo prowadzącym wejściem na szczyt.

W odległości kilkuset metrów od szczytu znajduje się na północnym stoku Ślęży niska konstrukcja ułożona z kamieni. Leży ona na zachód od ścieżki spacerowej, po prawej jej stronie i od starej drogi, która biegnie w tym miejscu równolegle do ścieżki. Konstrukcja pnie się po stoku w górę i dobiega do wysterczającej grupy potężnych skał. Dolna jej partia została zniszczona podczas budowy ścieżki spacerowej i wcześniej przez starą drogę (Rys. 1).

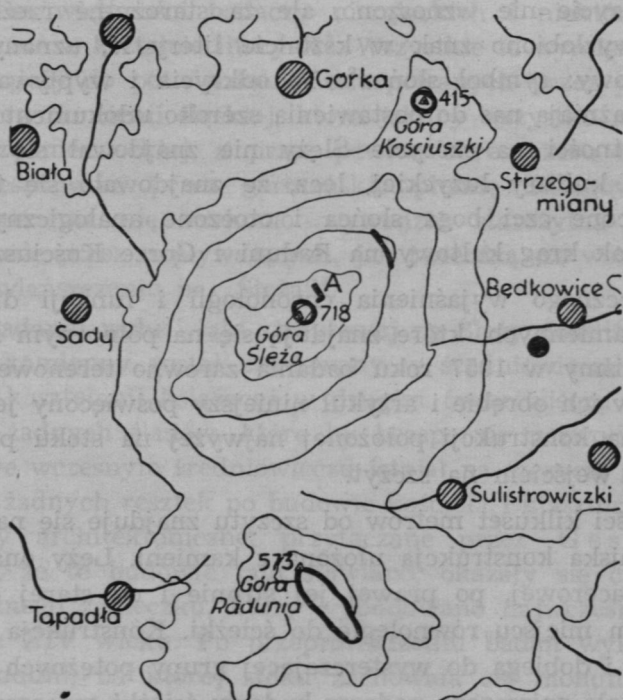
Konstrukcja składa się z drobnych kanciastych ułamków skały gabra, szczelnie przylegających do siebie. Jest ona obstawiona większymi głazami, dość starannie dobieranymi, zwróconymi gładką stroną na zewnątrz. Przeciętna szerokość głównego trzonu konstrukcji, którego kierunek jest prostopadły do ścieżki spacerowej i który dobiega do grupy skał na stoku wynosi około 3 m, wysokość zaś około 0,50 m. Część dolna tej konstrukcji, dochodząca do ścieżki, jest znacznie szersza

⁷ H. Cehak-Hołubowiczowa, *Wykopaliska na górze Kościuszki...* op. cit.

⁸ H. Cehak-Hołubowiczowa, *Nowoodkryte znaki w kształcie litery X na rzeźbach ślęzańskich*, „ZOW”, 1952, s. 2; także *Wykopaliska na górze Kościuszki...* op. cit., także, *Dlaczego od Ślęży?* „Rocznik Wrocławski”, t. I, Wrocław 1958.

⁹ Tamże.

i pod kątem prostym do głównego trzonu tworzy boczne odgałęzienie, zwrócone ku szczytowi góry. W miejscach nienaruszonych również i to boczne odgałęzienie jest obstawione dużymi głazami, zwróconymi stroną gładką na zewnątrz. Ta właśnie dolna część konstrukcji została przecięta spacerową ścieżką, która ją w tym miejscu zniszczyła. Część drobnych kamieni z niej pochodzących leży obecnie wyrzucona po drugiej stronie

O-1 A-2

Ryc. 1. Ślęza z otaczającymi ją górami: 1 — konstrukcje kamienne, 2 — konstrukcja pod szczytem zwana „bramą”.

ścieżki na skłonie nad równolegle biegnącą do tej ścieżki głęboko wciętą starą drogą. Jaką część konstrukcji zniszczyła stara droga, nie da się obecnie ustalić. Dlatego też nie można zrekonstruować pełnej formy opisanej konstrukcji. Stara droga na odcinku równoległym do ścieżki przecinającej konstrukcję i nieco powyżej w kierunku szczytu obstawiona jest dużymi głazami, pochodzącymi najprawdopodobniej ze zniszczonej części konstrukcji, a ustawionymi być może podczas budowy ścieżki spacerowej i porządkowania drogi.

W odległości około 0,80 m od bocznego odgałęzienia konstrukcji a prostopadle do jej głównego trzonu, znajdują się na odcinku niecałych 2 m nałożone większe głazy, dochodzące do lekko wysterczającej z podłoża skały rodzimej. Tworzą one wraz z dolną częścią właściwej konstrukcji wnękę, która może nasuwać przypuszczenie, że służyła niegdyś jako strzelnica (Ryc. 2).

Ryc. 2. Ślęża. Fragment konstrukcji kamiennej pod szczytem Ślęży z widoczną obstawą z dużych dobranych głazów.

Opisywanej wyżej konstrukcji kamiennej przypisywali niemieccy badacze Ślęży funkcję obronną. Badania przez nich przeprowadzone nie dały rezultatów¹⁰. Mimo braku podstaw materiałowych wysuwali przypuszczenie, że mogła ona ewentualnie powstać jako jeden z elementów obronnych grodu kultury łużyckiej, który rzekomo miał istnieć na szczycie Ślęży w pierwszym okresie epoki żelaza. Miała być ona następnie, zdaniem niektórych badaczy, przebudowana we wczesnym średniowieczu, jako obronna konstrukcja grodu, który miał również w tym czasie wznosić się rzekomo na szczycie tej góry¹¹. Konstrukcja ta, jak podaje Lustig, zwana była przez miejscową ludność „bramą”¹².

¹⁰ G. Lustig, *Die vorgeschichtlichen Steinwälle*, op. cit., s. 180.

¹¹ F. Geschwendt, *Siling*, op. cit., s. 13.

¹² G. Lustig, *Die vorgeschichtlichen Steinwälle*, op. cit., s. 178. F. Geschwendt natomiast podaje, że ludność miejscowa zwała konstrukcję „Torlaufer”. F. Geschwendt, *Siling*, op. cit., s. 13.

Ryc. 3. Ślęża. Fragment konstrukcji kamiennej pod szczytem Ślęzy w miejscu, gdzie się ona rozszerza pod kątem prostym w stosunku do części głównej. Na pierwszym planie obstawa z głazów.

Ryc. 4. Ślęża. Fragment konstrukcji w tym samym miejscu. Z lewej strony widoczne narzucone później głazy z myślą uformowania rzekomej strzelnicy.

Badacze niemieccy interpretowali ją jako bramę, która miała prowadzić i zarazem bronić wstępu na mniej więcej poziomy w tym miejscu fragment stoku góry pod szczytem, który uznano za północny dziedziniec domniemanego wczesnośredniowiecznego grodu na szczycie¹³.

W roku 1957 przeprowadzono z ramienia Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego im. B. Bieruta pod kierownictwem autorki badania wykopaliskowe omawianej konstrukcji kamiennej. Dokonano sześciu wykopów przez konstrukcję i w jej pobliżu.

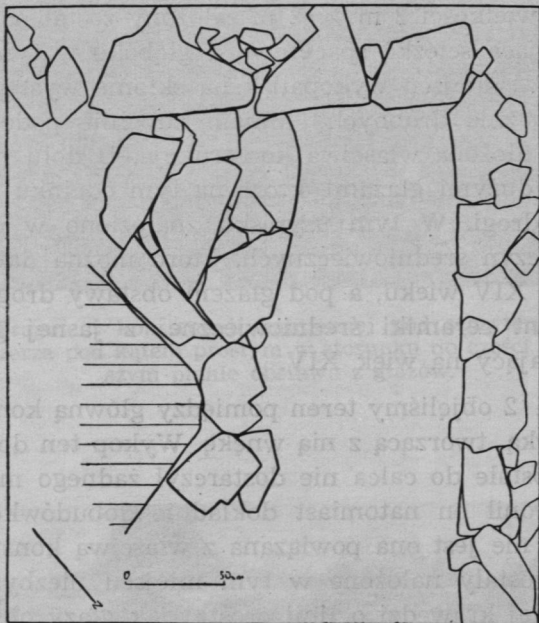
Wykop 1, wielkości 2 m × 2 m założony został na skłonie między wyżej przebiegającą ścieżką spacerową a głęboko w tym miejscu wciętą starą drogą. W miejscu wykopalisk na skłonie występowało usypisko złożone z przeważnie drobnych kamieni zupełnie podobnych do tych, z jakich została ułożona właściwa konstrukcja. U dołu było to usypisko podtrzymywane dużymi głazami, które na tym odcinku stanowiły jakby obstawę starej drogi. W tym usypisku znaleziono w obrębie wykopu 3 fragmenty naczyń średniowiecznych, które można datować najwcześniej na przełom XIV wieku, a pod głazem obstawy drogi leżał na calcu malutki fragment ceramiki średniowiecznej z jasnej gliny, chronologicznie przypadający na wiek XIV.

Wykopem 2 objęliśmy teren pomiędzy główną konstrukcją, a późniejszą dobudówką, tworzącą z nią wnękę. Wykop ten doprowadzony jak i wszystkie pozostałe do calca nie dostarczył żadnego materiału archeologicznego. Odsłonił on natomiast dokładnie dobudówkę i pozwolił na stwierdzenie, że nie jest ona powiązana z właściwą konstrukcją kamienną i że głazy zostały nałożone w tym miejscu niezbyt starannie; nie tworzą one ciągłej krawędzi o linii prostej jak głazy obstawy konstrukcji właściwej, ale linię wypukłą i nierówną (Ryc. 4 i 5).

Wykop 3 przeciął główny trzon konstrukcji w tym miejscu, w którym była ona od strony NE lekko naruszona. Prawdopodobnie w ostatnich dniach drugiej wojny światowej mieszkańcy schroniska na szczycie ukryli obok niej część swego mienia, podobnie jak to uczynili w obrębie wału zachowanego od strony południowej szczytowej łąki górskiej. Jama została wykopana obok konstrukcji i naruszony został w tym miejscu głaz obstawy konstrukcji. Wybraliśmy na przeprowadzenie wykopu to właśnie uszkodzone miejsce, by nie niszczyć dobrze zachowanej poza tym konstrukcji na całej jej obecnej długości. Przekop przez konstrukcję posiadał 2 m szerokości i 3 m długości. Sam nasyp kamienny składał się w ogromnej większości z kamieni małych, po-

¹³ G. Lustig, *Die vorgeschichtlichen Steinwälle*, op. cit., s. 179.

sięgających od 15 do 20 cm długości i od 8 do 10 cm szerokości. Wśród nich leżały kamienie większe. Ilość próchnicy między kamieniami była bardzo mała i narosła w ciągu wielu wieków. Fakt ten przemawia za twierdzeniem, że w czasie budowy konstrukcji nakładanych kamieni nie przysypywano ziemią. Głazy stanowiące obstawę tego nasypu były duże, starannie dobierane, zwrócone gładką stroną na zewnątrz (Ryc. 3, 6 i 8). W przekopie znaleziono 34 fragmenty ceramiki łużyckiej.

Ryc. 5. Słęża. Rzut poziomy obstawy konstrukcji w miejscu jej rozszerzenia się pod kątem prostym. Z lewej strony narzucane głazy. Poziomo zakreskowana skała in situ.

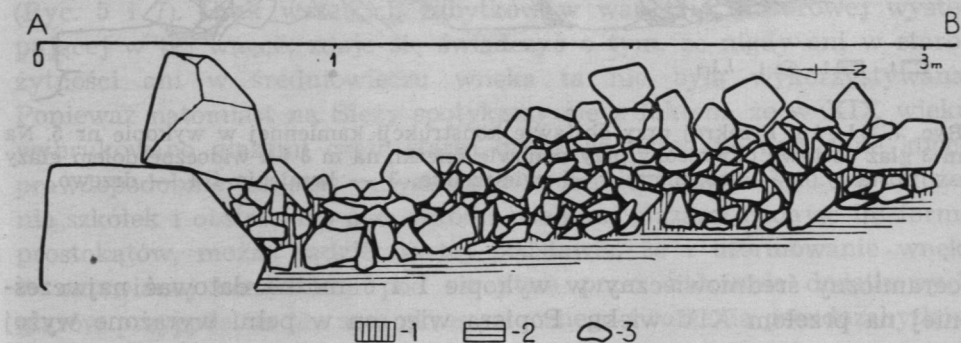
Wystąpiła ona zarówno w nasypisku kamiennym, jak i w zwietrzelinie skalnej na której konstrukcja leży. Fragmenty te nie są charakterystyczne, pochodzą z naczyń grubych z domieszką w glinie i są koloru brązowego. Na jednym fragmencie zachował się silnie zniszczony uchwyt w formie poziomej listwy.

Wykop 4 szerokość 1 m, długość 2 m. Został założony poza obrębem konstrukcji i pomiędzy skałami, do których ona dochodzi. Skały te tworzą dwie grupy, a w środku pomiędzy nimi istnieje niewielkie płaskie siodełko. Postanowiliśmy stwierdzić, czy w tym miejscu nie wystąpi materiał archeologiczny. Po przekopaniu próchnicy leśnej gru-

bości od 20 do 30 cm doszliśmy do skalnego podłoża. Wykop nie dostarczył żadnego materiału.

Wykopy 5 i 6 przecięły ścieżkę spacerową i były założone w celu skontrolowania, czy nie zachowały się resztki obstawy kamiennej po zniszczonej przez ścieżkę części konstrukcji.

Wykop 5, szerokości $1\frac{1}{2}$ m i długości 5 m. Jasno wystąpił w tym wykopie kamień z obstawy konstrukcji, który przez budujących drogę został odwrócony o 90° i przystosowany do podtrzymywania ponad ścieżką leżącego nasypiska przeciętej nią konstrukcji kamiennej. Odślonił on również dwa dolne głazy obstawy badanej konstrukcji, przez które przechodziła ścieżka. Na skłonie między ścieżką a starą drogą żadnych śladów obstawy ani nasypiska nie stwierdziliśmy. Materiał archeologiczny nie wystąpił również w tym wykopie (Ryc. 7).

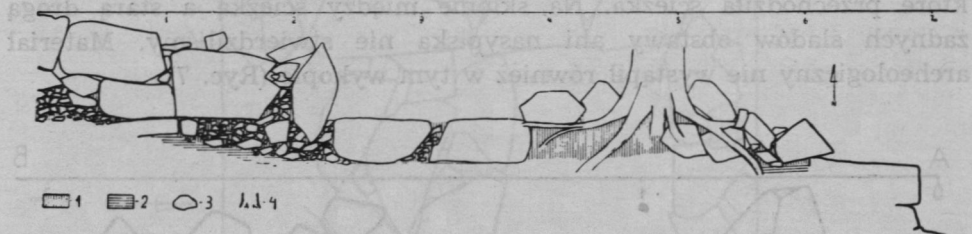
Ryc. 6. Ślęża. Przekrój przez konstrukcję na wykopie nr 3. Widoczna warstwa nałożonych kamieni, a na m 0. — 1 gład obstawy. 1 — próchnica, 2 — zwietrzelina, 3 — kamienie.

Wykop 6, szerokości $1\frac{1}{2}$ m, długości 4 m. Na tym odcinku ślady po zniszczonej konstrukcji zostały zupełnie zatarte. Dwa duże głazy leżące na tej samej linii co głazy obstawy konstrukcji, odsłonięte na skłonie ku starej drodze, pozwalają przypuszczać, że są dolnymi kamieniami tej obstawy i że leżą in situ. Na tym skłonie wyżej w usypisku kamiennym znaleziono 16 niewielkich fragmentów ceramiki średnio-wiecznej, którą można datować na XIV wiek.

Rozważając wyniki wykopalisk dochodzimy do następujących wniosków. Konstrukcja kamienna pod szczytem Ślęzy jest dziełem ludności tzw. kultury łużyckiej. Świadczą o tym znalezione w wykopie 3 fragmenty naczyń charakterystyczne dla tej właśnie kultury. Przypomina ona przy tym układem kamieni oraz szerokością i wysokością inne konstrukcje kamienne znane z masywu ślęzańskiego, a mianowicie monu-

mentalny krąg kultowy na górze Raduni¹⁴ i fragmentarycznie zachowany analogiczny krąg kultowy na górze Kościuszki¹⁵. W przekopach przez te oba wymienione kręgi stwierdzono również wyłączone występowanie materiału ceramicznego kultury łużyckiej.

Konstrukcja kamienna pod szczytem Ślęży została w swej dolnej części częściowo zniszczona już prawdopodobnie w średniowieczu przez starą drogę. Nastąpiło to być może w okresie, gdy na szczycie Ślęży stała kasztelania książęca a więc około połowy XIII wieku. Materiał

Ryc. 7. Ślęża. Przekrój przy obstawie konstrukcji kamiennej w wykopie nr 5. Na m 3 gładz obstawy odwrócony przy budowie ścieżki, na m 3 i 4 widoczne dołem gładz obstawy. 1 — próchnica, 2 — zwietrzelina, 3 — kamienie i 4 — drzewo.

ceramiczny średniowieczny w wykopie 1 i 6 można datować najwcześniej na przełom XIV wieku. Popiera więc on w pełni wyrażone wyżej przypuszczenie. Dalszego zniszczenia dolnej partii konstrukcji dokonano stosunkowo niedawno podczas budowy ścieżki spacerowej na szczyt, być może w XIX lub na początku XX wieku. Ścieżka ta przecięła konstrukcję, a kamienie pochodzące w tego przecięcia odrzucano w dół na skłon nad starą drogą. W celu podtrzymania nawisających nad ścieżką kamieni z zachowanej części konstrukcji podmurowano je na całej długości przecięcia, odwracając jeden gładz z obstawy konstrukcji (wykop 5) i zużywając do tego celu większe ilości drobniejszych gładzów. Natomiast część dużych gładzów, pochodzących jak się zdaje ze zniszczonej obstawy tej części konstrukcji zużyto prawdopodobnie do obstawienia starej drogi od strony skłonu znajdującego się między wyżej przebiegającą ścieżką a głęboko wciętą w tym miejscu starą drogą. O tym, że tę drogę obstawiono tymi gładzami nie w starożytności, a znacznie później, świadczy znalezienie w wykopie 1 pod dużym gładzem tej obstawy drogi fragmentu ceramiki średniowiecznej z XIV

¹⁴ Krąg na Raduni na niektórych odcinkach ma również około 3 m szerokości.

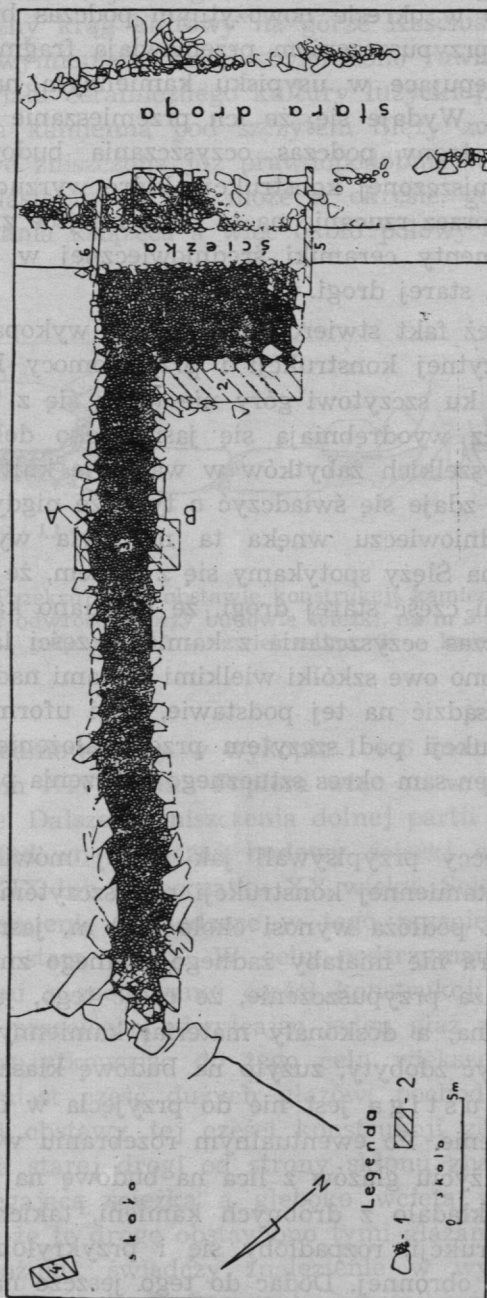
¹⁵ H. Cehak-Hołubowiczowa, *Wykopiska na górze Kościuszki*, op. cit.

wieku. Sądzymy, że uporządkowania starej drogi i obstawienia jej dużymi głazami dokonano w okresie nowożytnym podczas budowy ścieżki spacerowej. Za tym przypuszczeniem przemawiają fragmenty ceramiki średniowiecznej występujące w usypisku kamiennym na skłonie nad drogą (wykop 1 i 6). Wydaje się, że ich przemieszanie z kamieniami nastąpiło z jednej strony podczas oczyszczania budowanej ścieżki z drobnych kamieni niszczonej konstrukcji, które wyrzucano na skłon, z drugiej strony zaś przez rzucanie na to samo miejsce ziemi, w której się znajdowały fragmenty ceramiki średniowiecznej w czasie równoczesnego oczyszczania starej drogi.

Ważny jest również fakt stwierdzenia podczas wykopalisk, że głazy dostawione do starożytnej konstrukcji i przy pomocy których utworzono wnękę otwartą ku szczytowi góry nie wiążą się z trzonem głównym konstrukcji, lecz wyodrębniają się jasno jako dołożone później (Ryc. 5 i 7). Brak wszelkich zabytków w warstwie kulturowej występującej w tej wnęce, zdaje się świadczyć o tym, że nigdy ani w starożytności ani w średniowieczu wnęka ta nie była wykorzystywana. Ponieważ natomiast na Ślęży spotykamy się z faktem, że w XIX wieku wybrukowano głazami część starej drogi, że układano kamienne kopce prawdopodobnie podczas oczyszczania z kamieni części lasu na założenie szkółek i obstawiono owe szkółki wielkimi głazami nadając im formę prostokątów, można sądzić na tej podstawie, że i uformowanie wnęki w omawianej konstrukcji pod szczytem przez nałożenie dodatkowych głazów przypada na ten sam okres sztucznego tworzenia pseudozabytków na tej górze.

Naukowcy niemieccy przypisywali jak wyżej mówiliśmy, funkcję obronną omawianej kamiennej konstrukcji pod szczytem Ślęży. Ponieważ wysokość jej od podłoża wynosi około 0,50 m, jasne jest, że tak niska kamienna zaporą nie miałaby żadnego realnego znaczenia obronnego. Lustig wyraża przypuszczenie, że część tego, jak on nazywa, wału została rozebrana, a doskonały materiał kamienny, który dzięki tej rozbiórce mógł być zdobyty, zużyto na budowę klasztoru na szczycie¹⁶. Ta hipoteza Lustiga jest nie do przyjęcia w obliczu faktów, stwierdzonych w terenie. Po ewentualnym rozebraniu w średniowieczu rzekomego wału i zużyciu głazów z lica na budowę na szczycie, jądro jego, które by się składało z drobnych kamieni, takich jak widzimy w zachowanej konstrukcji, rozpadłoby się i przykryłoby dolną część rzekomej konstrukcji obronnej. Dodać do tego jeszcze należy, że dźwiganie tak ciężkich głazów po bardzo stromo na szczyt prowadzącym

¹⁶ G. Lustig, *Die vorgeschichtlichen Steinwälle...*, op. cit., s. 179.

Ryc. 8. Rzut poziomy konstrukcji kamiennej pod szczytem Słęży. Cyframi zaznaczone wykopy z badań w 1957 r.
1 — kamienie, 2 — powierzchnia wykopy.

stoku na budowę, jak sądzi Lustig, kościoła czy zameczku nie miałyby sensu, gdyż podobne co do kształtu i rozmiaru głazy wówczas i dziś znajdują się na szczycie lub bardzo blisko niego na stoku. Powstać też może pytanie czy zachowana do dziś konstrukcja mogła być rodzajem podmurówki pod drewnianą konstrukcję obronną? I taką ewentualność należy rozważyć. Masa nasypiska kamiennego konstrukcji obstawionego dużymi głazami jest tak zbita i tak jednolita, że ustawienie na niej drewnianej zapory z wbijanymi czy wkopanymi słupami wydaje się nieprawdopodobne, tym bardziej, że brak jest jakichkolwiek śladów w postaci zagłębień po słupach, któreby takie przypuszczenie usprawiedliwiały. Byłoby przy tym nonsensem budowanie tak starannie i z takim trudem podmurówki pod zaporę drewnianą, którą z powodzeniem można było ustawić bezpośrednio na ziemi. Również przypuszczenie, że omawiana konstrukcja mogła służyć jako podmurówka pod wał drewniano-ziemny, złożony ze skrzyń, podobny do wału w Biskupinie, nie znajduje potwierdzenia w terenie.

Skrzynie bowiem na Ślęży musiałyby być wypełniane kamieniami i żwirem ze znikomą domieszką ziemi, gdyż taki jest skład górnej warstwy ziemi, pokrywającej litą skałę na tej górze. Po zgniciu drewna zawartość skrzyń musiałaby pozostać w postaci zwaliska, które by również przykryło sobą konstrukcję. Tymczasem omawiana przez nas kamienna konstrukcja pod szczytem dokładnie i czysto wyodrębnia się z podłoża na stoku góry. Stan jej zachowania w części nie zniszczonej jest doskonały, obstawa dokładna i regularna¹⁷. Nie ma żadnych podstaw sądzić, by kiedykolwiek wznosiło się na niej coś trwałego i zdającego, jako zapora, do obrony.

Uważamy, że konstrukcja kamienna pod szczytem należy do zespołu kamiennych konstrukcji kultowych, występujących w masywie gór śląskich, ułożonych w starożytności rękami ludzi tzw. kultury łużyckiej w miejscach „świętych”, przeznaczonych do praktyk religijnych. Wyznaczała ona, jak nam się zdaje, ostatnie miejsce na stoku góry, przed kręgiem kamiennym, który otaczał centralne miejsce kultu na szczycie. W tym aspekcie, zanotowana przez Lustiga, ludowa nazwa tej konstrukcji „brama” zyskuje swoje pełne uzasadnienie i dowodzi ona, podobnie jak i nazwanie przez lud występujących na Ślęży solarnych znaków w kształcie litery X pogańskimi krzyżami, przetrwania w tradycji ludowej wspomnień o górze Ślęży jako o miejscu pogańskiego kultu. Natomiast legendy, które wspominają o grodzie na Ślęży i w swo-

¹⁷ Konstrukcja po zakończeniu wykopalisk została zrekonstruowana w miejscu przeprowadzonego przekopu.

isty sposób interpretują rzeźby znajdujące się na stoku góry, dotyczą wczesnego średniowiecza i wiążą się z postacią Piotra Własta. Powstały one, jak nam się zdaje, późno w średniowieczu i nie zawierają prze-ważnie przekazów ujętych w formę baśni, dotyczących starożytnej hi-storii Słęzy i gór z nią sąsiadujących, jako miejsc pradawnego kultu pogańskiego.

Wrocław, czerwiec 1958

A STONE STRUCTURE FOR RELIGIOUS PURPOSES ON THE NORTHERN SLOPE OF THE SŁEZA MOUNTAIN

Summary

The Słęza Mountain together with the adjacent mountains of Radunia, Kościuszko, Strzegomin and Anielska form a small mountain chain. This chain is situated in the territory of Lower Silesia in a distance of about 30 kilometres to the south of Wrocław. Field-surveys and excavations of these mountains, carried on by Polish archaeologists, started in 1949 and are still in progress. On the basis of the results obtained, the following conclusions were made: — A stone rampart at the top of the mountains was built in the first half of the 13th century, when a ducal castellan's seat was established at the top of the Słęza Mountain. Ruins of this rampart are still preserved on the southern part of a meadow at the top. Other stone structures on these mountains are considerably older. They are mostly about 0.50 m high and occur in a form of a belt of artificially arranged stones. These structures are dating from the Antiquity and were made by carries of the so-called Lusatian culture, in order to mark off places designed for religious practice, connected mostly with the cult of sun, particularly on the Słęza Mountain. These are: a monumental, entirely preserved stone circle for religious purposes on the Radunia Mountain, embracing a spot designed for some religious practice, an identical but fragmentary preserved stone ring for worship purposes on the Kościuszko mountain (it is most probable that the ring surrounded the top of that mountain in the Antiquity) and two smaller structures of the same type on the northern slope of the Słęza Mountain. It seems that a stone circle for religious purposes also ran around the meadow at the top of the Słęza Mountain in the Antiquity. It surrounded central places for some worship purposes on this mountain and its arrangement was similar to that of the stone circle on the Radunia Mountain. In the Middle Ages it served as the foundation of the above mentioned stone rampart built for the castellan's seat. This theory is confirmed by the results of the excavations of the rampart.

The present article gives the results of the excavations carried out within a stone structure called in folk's tradition "the gate" and situated near the top of the Słęza Mountain. The structure is situated to the west of a present walking path, on its right side. It runs vertically to this path, leading to the top through

the slope on the west of it and reaches a group of tremendous rocks. It is made of small sharp-angled fragments of rock, put closely one to another. Bigger fairly carefully selected stones are set along it and turned with their smoothed side outwards. An approximate width of the chief portion of the structure was about 3 metres, its height — about 0.50 m. The structure is widened in its lower portion, approaching the path, and has a branch forming a right angle and facing the top. That lower portion had been partly destroyed by an old road and next it was cut through by the walking path.

During the 1957 excavations a trench was cut through the chief portion of the structure, providing a few fragments of the Lusatian pottery and thus giving evidence of the fact that the structure, similarly to the circles on the Radunia and Kościuszko Mountains, was built by the people of the Lusatian culture in the Antiquity at the end of the Bronze Age or in the Hallstatt period. We assume that the structure examined belongs to the complex of the stone structures, occurring on the Słęza mountain chain at sacred places, designed for religious practice. It seems to us that this structure marked off the last spot on the Słęza slope before the stone circle surrounding the central place for worship purposes at the top. In this aspect the name "the gate" known from folk's tradition finds its full explanation, being one of the proofs that the folk's tradition preserved the memory connected with an ancient pagan cult which had taken place on this mountain for many thousands of years ago.